

Josef Štogr: Jan Hertl – ten, který znal mlčení

Jan Hertl znal mlčení aktuální – kdy jako by nebylo co dodat – a neznámější je jeho oslovení všech dříve tak bojovných liberálů z podzimu 1938, kdy Beneš selhal a protiprávně se poddal mnichovskému diktátu. S hořkostí píše Hertl: kde jsou všichni diskutéři, kteří znali návody na cestu k lepším zítřkům? Kde jsou? Kdy zase vylezou, až bude po všem?

Mlčení, které se „tváří jakoby nic“, takové mlčení známe, je to mlčení, které nastane, když někdo vysloví to, co se vyslovit nemá – a najednou jsou všichni znalci světa podivně nejistí, vždyť přeci doposud měli vše tak dobře pod kontrolou... Ale toto aktuální mlčení bylo jen důsledkem mlčení většího, mlčení, na které Jan Hertl narazil mnohem hlouběji. Bylo to mlčení o tématu. Mlčení o „císařových nových šatech“, mlčení všech, kdo se podílejí na společném předstírání, mlčení o hře, která má nahradit a v jistém smyslu postupně nahrazuje skutečnost. A pro porozumění tomuto mlčení je třeba Jana Hertla sledovat v jeho hledání, v jeho cestě až k nazření souvislostí, po kterém již neměl cestu zpět. Neboť skutečné myšlení je heuristické – do věcí se dá vhlédnout!

Jde nám o mlčení – ale abychom pochopili hloubku tohoto mlčení, je třeba s Hertlem ukázat na to podstatné, co do onoho mlčení vyslovil. Jako člověk, se svým životním osudem, se svým usilováním, se svými plány, touhami – a se svým reálným životem.

Budu se snažit ukázat jeho intelektuální cestu, ale tato cesta se nedá odmyslet od jeho cesty lidské, cesty hledajícího člověka, který by se i přidal k nějaké „společné dobré věci“, jen kdyby to šlo, jen kdyby stále znovu a znovu nenacházel až příliš zjevné zjednodušující polopravdy, náhražky skutečných otázek.

Klíčem k Hertlovi intelektuální cestě byl zájem o selství, o vesnici, tak se mu otevřel postup, ve které se vyhnul řadě v té době běžných myšlenkových pastí. Hertl se jako mladík zabývá vesnicí, původně v pirennském rozlišení vesnice – město. Pirenne chápal evropské město jako specifický novotvar, město je pro něj nositelem jisté kulturní koncentrace a s ní i nových formálních struktur, rodících se institucí atd. – a vesnice mu sloužila (!) pro vnější vymezení tohoto nového, městského, evropského. Hertl, jeho žák, postupně směřoval k poznání jiného, hlubšího rozvrhu. Inspirací mu byl Pekař, který mu ukázal význam „typu“ sedláka. Jde o typ, který je starší než moderní doba se svou sociologickou redukcí člověka na objekt statistiky, může účinně vzdorovat ideologiím. Hertl se ptá: Lze se zabývat evropskou vesnicí bez toho, aniž bychom se snažili porozumět tomu, co se na prahu novověku formuje jako „typus“ sedláka? Není i vesnice (poté, co vznikla evropská města) nějakým způsobem „proměněna“? Hertl opakovaně psal v tomto rozvrhu články do Brázdy ad. a postupně směřoval k syntéze. Jistě, je třeba rozsáhlého studia, je třeba znát materiál, rozhodit sítě s různě velkými oky – a tohle vše ještě nemusí vůbec nic přinést, pokud se neumíme správně zeptat. Jaképak „struktury sociální skutečnosti“, jaképak „vědecké metody“? Měl snad něco z toho k dispozici Pirenne? A přeci popsal cosi podstatného, cosi, co ukazuje na významné momenty vzniku Evropy jako specifického kulturního prostředí! Tímhle si byl v jednu chvíli Hertl jist: teprve získám-li vhled, nabývá na významu metoda; metoda je důležitá jen proto, aby se to živé, co jsme uviděli, nějakými metodickými chybami „nezkazili“. Ale nic víc!

Sociální struktury, skutečnosti skrze ně popsané? Ne, ty jsou už vždy věcí odvozenou, jsou výsledkem schematizujícího postupu myšlení; a každé schéma leccos ukáže, ale vždy nejméně tolik zakryje. Je třeba se ptát u skutečnosti samé. A tak, jak se Pirenne ptal na vznik měst, ptal se Hertl na roli vesnice v pozdním středověku a v moderní době. A došel k radikálním závěrům, týkajícím se povahy moderní doby.

Tady se našel – Hertl intelektuál, který vděčil vesnici za to, že nepropadl intelektualismu své doby. Našel se jako komentátor dobového dění, dobového myšlení, který měl dostatečný odstup, aby se mohl držet světa, ptát se u světa. Nic méně – ale nic víc.

Jeho proces poznání vyvrcholil zásadní studií Tři cesty k agrární ideologii. Zde najdeme precizní vyjádření jeho zásadního kulturního vhledu: ti, kdo se zabývají selstvím jako jevem a vesnicí jako

prostředím, ve kterém žije sedlák, mají možnost vyhnout se pasti, do které „padá“ jejich současník ve městě – mají šanci uvědomit si, co jsou to ideologie. Mají šanci si uvědomit, že ideologie jen soupeří o absolutorium moci vykládat svět na stále stejném půdorysu, opírajícím se o zdánlivě ne-stranné společenské vědy, zejména sociologii. Ale co je to za vratký základ? Co je to za absurdní omezení poznávací mohutnosti člověka? Společnost je ve své nejhlubší povaze neideologická, mnohvrstevnatá a usvědčuje všechny aktivisty, ideology a jejich kouče (sociální vědce) ze zásadních noetických chyb a zkratů. Je to překvapivě prosté, je třeba si pouze uvědomit, že jsme si jen nechali vnutit systematicky ideologizovaný obraz společnosti. Hned z jedné, hned z jiné strany slyšíme o tom, „jak to je“, ve smyslu „jak se to děje“, a ideologie nabízejí nejen zázračnou schopnost poznání těchto „procesů“, ale také zaručený způsob, jak do těchto procesů cíleně zasahovat tak, aby... byla naše budoucnost jako růžový sen. A co je za touto vějičkou? Politický boj je v podstatě jen boj o to, kdo dostane do rukou moc ovládat společenské mechanismy moci. Tohle všechno ale nemůže pro sedláka nahradit jeho každodenní kontakt se světem, který se děje, který „nefunguje“ tak, jak by si ideologové přáli. Vesnice je svým způsobem antiideologická, je až příliš ne-intelektualizovatelná, je v kontaktu se skutečností zrodu a smrti, rána a večera, chladu a horka. Je až příliš blízká skutečností, které ideologiím vzdorují.

A s touto svojí analýzou se Hertl snaží oslovit intelektuála – a zobecňuje: pro toho, kdo nechce podléhat ideologiím, a umí se zabývat světem jako předmětem zájmu, je možné i něco jiného než vzájemný kulturní a politický „boj“ jedněch proti druhým. Ten je podle Hertla skutečného intelektuála nedůstojným. Nejzajímavější přeci je sám fakt, že modernita přinesla ideologie, nabídla je jako důsledky „společenské vědy“, a ideologie jsou služebné, nabízejí se a můžeme se ptát jak. Nejzajímavější přeci je, že se moc reálně o ideologie opírá, že je lidé vyhledávají, protože chtějí mít jistotu, třeba jen mlhavou, nepřesvědčivou, statistickou. Proč lidé resignují na odpovědnost, na to je třeba se ptát, i na nich přeci záleží, jaký bude vztah mezi jejich jistotou a skutečností. Atd.

Hertl v článku Tři cesty k agrární ideologii, ale i v analýzách Stalinova vládnutí, přesvědčivě ukázal, že lze tematizovat společnost, společenské jevy a společenské pohyby tak, že se nezdogmatizuje žádné z myšlenkových východisek této analýzy. Ale právě v tom nenalezl vůbec nikoho, kdo by s ním sdílel jeho předmět zájmu. Nenašel nikoho, kdo by právě o tomto diskutoval, a nebo i jen se snažil rozkrýt nejasnosti v jeho východiscích, jakkoli mu oponoval nebo naopak jeho podněty rozvíjel. A nenalezal nikoho takového ani mezi svými nejbližšími. Ano: na svět je nutné se ptát „u světa“, Hertl čte Heideggerovo Bytí a čas, vidí, že není ve svém odmítnutí sociálních věd zcela sám, ale svět v převažující intelektuální reflexi se jako umanutý valil úplně nepochopitelně do neodvratné katarze. A Hertla obklopuje mlčení – mlčení o tom, co se zlověstně nasouvá mezi nás a svět.

Mlčení, které je jako hrozivý mrak skryto za ideologickým štváním i za ignorancí, za spory o metodu, které jsou jen zakrýváním světa... za redukcí jazyka na systém.

Jde o paradox: moderní doba vystavila na piedestal, do své výkladní skříně diskusi o „veřejných věcech“ – ale zároveň omezila tuto diskusi tak, že umožňuje jen boj o moc, nikoli společenské (společné) tematizace skutečně zásadních společenských otázek. Hertl sám na sobě ukázal, že ona „široká demokratická diskuse“ je velmi úzká a žárlivá. Nesnese žádný odkaz na to, že by její sebeomezení mohlo a mělo vyplývat z řádu světa samého, nesnese ani náznak toho, aby byl veřejně tematizován úkol takový rámeček liberalismu hledat a nalézat.

Liberalismus stojí a padá s představou „pokroku“, ke kterému mohou přispívat společenské vědy a v rámci kterého jsou ve veřejné diskusi formulována a politicky prosazována ta či ona témata a ty či ony způsoby výběru priorit.

A moderní doba mlčením uzavírá legitimní přístup k diskusi všem, kdo odmítají toto vymezení – a ptají se, proč by měl být „pokrok“ postaven na piedestal, proč by právě „pokrok“ měl být tím, ČEMU JE NUTNÉ SE KLANĚT, čemu je nutné platit tribut.

Hertl přesně analyzoval služebné postavení společenské vědy v moderní společnosti. Viděl, že se na jednu stranu rozmývá ve sporech o metodu a na druhé straně ve sporech o ideologizované společenské „skutečnosti“, které jsou jen metodickými abstrakcemi. Ideologové z žádné strany se s ním nebavili, protože jeho téma bylo antiideologické. A spory o metodu? Ty ho nezajímaly, nutně musel odmítat počínající strukturalistické myšlení u svých vrstevníků, kteří byli ochotni (zaštítěni sociální vědou) „zůstat ve svých interpretacích uzavřeni do svých horizontů“. Hertl věděl, že je to slepá cesta do relativismu, ve které se ztrácí jakkoli napojení na skutečnost samu. Nemohl sdílet jejich zaujetí pro „práci s jazykem jako se systémem“, protože jazyk byl pro něj až příliš něčím živým, úzce spojeným se světem.

A ve svém katolickém prostředí? Tím hůře – na jednu stranu nedobytná pevnost novotomismu, která odmítala jakoukoli společenskou změnu jako „chybu a úpadek“, na druhou stranu celá škála pokusů kulturních i politických (kněží se v té době mohli přímo zúčastňovat politického dění), pokusů přiživit se na aktuálních ideologizujících tématech a druhořadých filosofích, směřující stejně jako ony k relativismu.

Hertl zažil mlčení nejmrazivější, mlčení, které pronásleduje každého, kdo „porušil pravidla hry“. Hertlova témata jsou společenským tabu moderní doby. Hertl se marně snažil učinit nepsaná pravidla této hry ideologií předmětem zkoumání, učinit předmětem zkoumání skryté mechanismy moci a souvislosti společenských procesů, které mohou mít tvůrčí i destruktivní povahu.

Právě v tomto smyslu se Jan Hertl ptal: „Co se to děje?“, „Jaké síly jsou tu ve hře?“, „V čem to žijeme?“, „Co to přináší dnešní liberalismus?“ ... A odpovídá si s trochou ironie, smutku: moderní společenská věda je „jen“ součástí liberalismu, je pro něj nositelem étosu – garantem pokroku. Ale toto spojení je cesta do záhuby, vylučuje jakékoli možnosti, jak by mohl liberalismus „ze sebe“ změnit tuto svoji předurčenost ke společenské smrti. A to proto, že se cíleně zbavuje všech zdrojů společenských tvůrčích sil, svého životního potenciálu. Žije jen z destrukce a kontroly. To jiné mocenské systémy, třeba i ten krutý, stalinský, naději na vnitřní re-strukturalizaci v sobě podle Hertla mají, neboť se nezbavují všeho života (tak promlouvá z hloubi 30. let!).

A jak se staví ke katolicismu? Je věřící a tedy je tím, kdo je Kristův. Nekomentuje nic z toho, co se děje v Církvi, ale z jeho sporů s Braittem a ostatními držiteli tomistické pravdy (rozepsané do přibližných vzdělávacích brožurek), z jeho sporů s hierarchií o Schulzův román Kámen a bolest, z jeho sporů s katolickými intelektuály, kteří se angažovali ve veřejném životě... si můžeme udělat obrázek, že zde také nenašel partnery k rozhovoru. Reálně viděl, že se nelze spoléhat na žádné katolické intelektuální elity, ani na jednotlivce, jakým byl jím nesporně obdivovaný Josef Florian, ani na nějaké zahraniční vzory, které mohl nalézat právě ještě tak Florian, žijící ze zcela jiného étosu konce 19. století.

Jan Hertl viděl, jak se jeho doba „vymyká z kloubů“ do strašlivé katarze, která zdaleka neskončila s druhou světovou válkou. Zmlkl, protože ho obklopovalo ticho, ve kterém sice měl čtenáře, ale ne takové, kteří by rozuměli tomu nejdůležitějšímu, co psal.

Ale to, co v době prvních ročníků Řádu (v době svého optimismu a důvěry) zformuloval, je inspirativní dodnes. Tímto odkazem se budeme zabývat příště. Dnes se musím ještě jednou vrátit k Hertlovi jako člověku. Máme příležitost uvítat ve světle světa knihu, dílo Jarmily Štögrové Neztratit se v propastné tůni nahraditelnosti. Tato kniha ukazuje Jana Hertla tak, jak by si snad sám přál – nikoli jen jako myslitele, ale také jako kamaráda, snílka, buřiče, osobu konfliktní i milující, osobu pracovitou, cílevědomou i nejistou a váhající. V prvním kroku jde tedy především o to „porozumět Hertlovi“ člověku – abychom mohli porozumět i tomu, co na svou dobu neobvykle čistě a jasně ukázal. A porozumět tak hrozivému významu mlčení, které se mu dostalo jako odpovědi.